

VII ŚWIATOWY KONGRES STUDIÓW JUDAISTYCZNYCH

W dniach od 5 do 15 sierpnia 1977 r. odbywał się w Jerozolimie w odbudowanych gmachach (starego) Uniwersytetu Hebrajskiego na górze Scopus (Har-ha-Sofim) VII Światowy Kongres Studiów Judaistycznych (Seventh World Congress of Jewish Studies). Na wielką skalę zakrojony Kongres zgromadził ponad 1800 uczestników z całego świata. Obrady odbywały się w czterech głównych sekcjach A—D, z których każda miała odpowiednie podgrupy. Językiem oficjalnym był (neo-)hebrajski i angielski, ale dopuszczalny był także jiddisz, francuski i hiszpański, a wyjątkowo również niemiecki.

W ramach tegoż Kongresu odbył się również — już trzeci z kolei (po Los Angeles 1972 i Edynburgu 1974) kongres Międzynarodowej Organizacji Studiów Masoreckich; jego referaty wygłaszano i dyskutowano w ramach sekcji A i D. Ogółem wygłoszono ok. 750 referatów; liczba imponująca, już sama przez się świadczy o rozmachu Kongresu. Byłoby oczywiście niemożliwe omówienie wszystkich wystąpień w ramach wszystkich sekcji; zadowolimy się więc jedynie zasygnalizowaniem ważniejszych dziedzin i problemów poszczególnych sekcji nieco więcej uwagi poświęcając sekcji A, która dla biblistów posiadała największe znaczenie.

Sekcję A stanowiły następujące dziedziny — podgrupy: 1) Starożytny Bliski Wschód i jego powiązania z narodem i krajem Izraela; 2) Historia Biblijna; 3) Historiografia i geografia historyczna; 4) Literatura biblijna; jej aspekty literackie; 5) Typologia krytyczna biblijnego (Typology of Biblical Criticism); 6) Teologia biblijna; 7) Prawo i instytucje Starego Testamentu; 8) Profetyzm i literatura prorocka; 9) Archeologia i epigrafika.

W pierwszym dziale wymienić należy takie referaty, jak: J. Kinnier-Wilson: *Kalah—Niniwa a Zachód (Izrael)*; tzw. Lista Nimroda jako przyczynek do poznania socjalnej i politycznej historii starożytnego Izraela; H. R. Cohen. *Elementy asyryjskie w pierwszej mowie Rab-Saqe (Iz 36,4—10.12—20=2 Krl 18,19—25.27—35)*; B. Oded. *Masowe deportacje w imperium neosasyryjskim*; I. Ephal: *Mniejszości zachodnie w Babilonii w w. VI—V przed Chr*; D. O. Edzard: *Nowe światło w zakresie wschodniej literatury sapiencjalnej w oparciu o teksty szumerskie* (prelegent zilustrował szczególnie teksty z Abu Salabikh); W. W. Hallo: *Korespondencja królewska, listy i modlitwy z Larsa*; M. Held, *Elementy zachodnio-semickie w korespondencji z Mari*; A. Skait: *Kończowa faza zawierania małżeństwa na Starożytnym Bliskim Wschodzie*; S. Greengus: *Dary małżeńskie w świetle źródeł szumerskich*; D. B. Weisberg: *Trzech Nebukadnezarów w. VII i VI prz. Chr.*; A. Kempinski (Jerozolima): *Nowe spojrzenie na historiografię wczesnej epoki Hetytów*; E. Lipiński. *Neszek i Tarbit w świetle źródeł (zwłaszcza epigrafiki) Bliskiego Wschodu*; B. Margalit: *Modlitwa ugarycka za miasto oblężone*; M. Heltzer: *Refaim ST a rpum w literaturze ugaryckiej jako termin etniczny*; J. R. Porter: *Ugarycki tekst o Sohar a Gen 19,30nn.*

W dziale Historia Biblijna na szczególną uwagę zasługuje wystąpienie ks. H. Hazelles: *Problemy historyczne podkreślone przez Van Seter'a w „Abraham in History and Tradition”*. Prelegent omówił najpierw zwyczaje tamtej epoki na tle tekstów z Haran odgrywającego szczególną rolę w dziejach Izraela i w świetle powiązań z Babilończykami, Kananejczykami i Habiru. Zwrócił uwagę na dwa główne aspekty: lingwistyczny (stosunek aramejskiego do hebrajskiego w historycznym rozwoju obydwu języków) i polityczny (układ stosunków: jak żyć razem). Zwyczajnie przed-

stawił w trzech płaszczyznach: małżeństwa, kupna-sprzedaży i kontraktów pasterskich. Ważne jest np., że małżonkę określano „*ana achatur* = = siostra”; było to jednak tylko wyrażenie folklorystyczne na piękna kobietę-zonę, i fakt ten rzucił światło na określenie Sary przez Abrahama. *ona jest siostrą moją...* Odnośnie do problemów jurydycznych okazuje się, że element jurydyczny, prawny trzeba uwzględnić w ST w szerszym, niż to dotąd czyniono, zakresie. W ramach problemów społecznych omówiono m. in. relację Sara—Hagar i stosunek pomiędzy społecznością a szejkiem klanu (później dynastią); problemy te wymagają głębszych opracowań. H. Cazelles stawiał też intrygujące pytanie, czy w tamtych czasach istniało może coś w rodzaju „Stanów Zjednoczonych”. — T. Ishida omawiał listy ludów pre-izraelskich zwłaszcza w tekstach Pięcioksięgu i Dziele Deuteronomisty (Kananejczycy, Amoryci, Hetyci, Perezyci, Chiwwici, Jebuzyci, Girgazyści, wzmianki o Ammonitach, Moabitach, Arkitach, Sinitach, Hamatytach, Kadmonitach, i in.). Nadto należy zasygnalizować referaty: S. Ahituv: *Czynnik ekonomiczny w zdobyciu Kanaanu przez Egipczyków*; A. Cooper: *Struktura Historii biblijnej* (punkt wyjścia: Czasy patriarchów; prelegent skoncentrował się na problemach Gen i Sdz); Y. Elicur: *Gen 14 — struktura i znaczenie* (sugerował, że należy czytać nie: El-Eljōn, lecz: El we Eljōn; Melchizedek i Abraham byli monoteistami). J. H. Katzenstein podał kilka uwag odnośnie do sukcesji władców na Starożytnym Wschodzie aż do epoki dynastii Dawida, a A. Altman — szkic rozwoju funkcji szofet w starożytnym Izraelu na tle paraleli Starożytnego Bliskiego Wschodu. L. Bronner omówił relację pomiędzy królem a podwładnym w Księdze Przewidywań i wskazaniu przeciwieństw w paralelach Bliskiego Wschodu; S. Paul. *Oz 8,10 a epiteły królów na Starożytnym Bliskim Wschodzie* (namaszczeni, królowie, książęta); H. Reviv: *Zebrańia — zgro-madzenia ludu w Biblii*. Z działu Historiografii i Geografii historycznej wymienić trzeba: Z. Kallai: *Juda i Izrael — pochodzenie nazw oraz ich funkcja w historiografii izraelskiej*; R. Giveon: *Listy toponimów egipskich dotyczących Kanaanu*; M. Cogan: *Autorzy Krn jako chronografowie*; M. Garsiel: *Struktura i cel Krn*.

W dziale 4: Literatura biblijna i jej aspekty literackie H. M. I. Gevaryahu omówił przenoszenie danych kolofonowych z końca na początek tekstu w okresie proto-kanonicznym. Wykazał, że w toku różnych faz przekazu i wydawania ksiąg biblijnych części tekstu — kolofony były przesuwane z końca zwoju na jego początek. Zanalizował noty marginesowe skrybów-kopistów i „wydawców” (nie autorów bibl.) porównując je z zestawem informacji dotyczących danego tekstu lub osób związanych z tekstem; z czasem niektóre kolofony weszły w corpus tekstu (napisy, tytuły w Księgach proroków i sapiencjalnych, podziały). Za przesunięciem z biegiem czasu kolofonów — zwłaszcza o treści biograficznej i liturgicznej z końca na początek tekstów przemawiały przede wszystkim względy praktyczne, względ na czytelnika, który oczekiwał takich informacji raczej na początku tekstu, a nie dopiero na końcu. G. wskazał na szereg przykładów, jak Ez 1,1nn (por. jeszcze apokryf *Wizja Ezdrasza*); Jr 1,1nn; Iz 6,1; w LXX w porównaniu z TM można także odkryć proces przesunięcia eksklamacji liturgicznej *hallelujah* z końca na początek pieśni; Prz 1,1—8 było pierwotnie na końcu zbioru przysłów; podobnie Syr (por. wersję syryjską), i in. — A. Reichert omawiał *Pieśń po przejściu przez Morze Czerwone* (Wj 15) i jej stosunek do teologii Deuteronomicznej; S. Talmon: *epikę narodową Izraela biblijnego*; O. Lipschitz: *Pre-izraelskie pozostałości w relacjach o zdobywaniu Kanaanu w Lb 13n: i Joz 1—11*; U. Simon: *Powołanie młodego człowieka do profetyzmu* (wzgląd na widzenie Samuela, 1 Sm 3); Y. Hoffman: *Wzajemne powiązania pomiędzy prologiem a dialogiem w Księdze Ijoba*; G. Brin: *Formuły biblijne dotyczące trwania czasu*; Y. Avishur: *Paralelizm liczb w Biblii a w starożytnej*

literaturze semickiej; I. Kikawada. *Trzy płaszczyzny Gen*; G. W. Coats: *Walka i pojednanie jako motyw narracyjny w Gen* (na kanwie relacji Jakub — Laban).

W kolejnym dziale (Typology of Biblical Criticism) H. L. Ginsberg omawiał dialog, pewnego rodzaju polemikę pomiędzy szkołami (kompleksami) Elohistycznymi a Deuteronomistycznymi; wyrazem takiej polemiki mają być np. różnice w ujęciu postaci Mojżesza, a nawet przymiotów Boga. — B. Long podjął temat nowszych badań elementów *Formgeschichte* w biblijnych tekstach narracyjnych ze szczególnym uwzględnieniem zjawisk lingwistycznych i estetycznych (np. powtórzenia jako jednostki artystyczne). — Kontrowersyjny referat G. Fohrera o dawniejszych i aktualnych mylnych jakoby interpretacjach Biblii hebrajskiej wywołał szczególnie ożywioną dyskusję; nawet uczeni wyznania możeszowego zajęli negatywne stanowisko wobec np. zakwestionowania przez F. mesjańskiego charakteru niektórych prorocत्व i historiozbawczego charakteru nurtu biblijnego. — Ponadto wymienić tu należy referaty: A. G. Auld: *Studia tekstualne i literackie nad Joz*; I. Grumach-Shirun: *Wzorce paralelizmów w literaturze egipskiej a biblijnej* (ze szczególnym uwzględnieniem układu i relacji pomiędzy czasownikiem a podmiotem); A. H. Van Zyl: *Gen 18,16—20,18* (prześledzenie procesu redakcji tekstu i sprawdzianu historycznego); M. Greenberg: *Stosunek komentarza Rashbam'a do Tory — do komentarza Rashi'ego*; M. M. Ahrend: *Komentarz Rabbi Samuela ben Meir do Księgi Ijoba*.

W zakresie teologii biblijnej do ciekawszych należała prelekcja R. Rendtorff'a nt.: *Geneza i rozwój biblijnego pojęcia wybrania Izraela*. Zjawisko wybrania *mik-kol ha'ammim* jest ściśle związane z darem Tory. Dzięki niemu mógł Izrael ponieść wiarę w jednego Boga przez wieki i uprzystępnąć i głosić ją wszystkim narodom. W dyskusji podkreślono związaną z ideą wybrania z Exodusem i z pojmowaniem Izraela jako *segulla(h)*, to zaś wyraża nie tylko relację wasala (pojęcie polityczne), jak chcą niektórzy, ale w sensie religijnym: szczególną własność Boga, podobnie jak samo *bāchar* nie znaczy tylko ogólnie *wybranie*, ale wybranie do szczególnie ważkiego zadania o charakterze religijnym, teologicznym. Postulowano jeszcze dokładniejsze przebadanie tego pojęcia. — Ks. I. Mihalik zajął się problemem stosunku Eliasza do monoteizmu, zwłaszcza w świetle formuły 1 Krl 18,21, a M. Margalit doniosłością przymiotów Bożych w Wj 34,6n oraz ich znaczeniem dla całej teologii ST. — J. Sawyer omówił najważniejsze współczesne semantyczne i teologiczne słowniki biblijne ST.

Z działu prawa i instytucji ST na uwagę zasługują referaty: H. Brich-to: *Niektóre aspekty biblijnego prawodawstwa Izraela i jego prawo zwyczajowe*; M. Eilat: *Ślub Anny, matki Samuela, w świetle dokumentów asyryjskich*; Z. Ben-Barak: *Dziedziczenie córek w Izraelu i na Starożytnym Bliskim Wschodzie*; I. J. Gerber: *Relacje rodzinne w Gen*; J. Milgrom: *Struktura polityczna i społeczna Izraela epoki przedkrólewskiej jako przedmiot nowych refleksji w terminologii kapitańskiej (P)*.

W dziale: Profetyzm i literatura prorocka warto podkreślić referat A. Rofé (Jerozolima): *Iz 66,1—4* — Sekty judaistyczne w epoce perskiej w ocenie Trito-Izajasza. W tej części Księgi Iz mowa jest o dwóch grupach Izraelitów: jedni — *'anawim*, skruszeni duchem, wierni Bogu, inni oddający się praktykom bałwochwalczym. W tekście 66,1—4 (por. też 65,3n; 66,17) czterem rodzajom ofiar składanych prawdziwemu Bogu przeciwstawione są cztery akty bałwochwalstwa. Prelegent omówił różne powody tych dewiacji: społeczne, religijne i wskazał na podobne przestępstwa kultyczne u Jr 44,3,19. Pamiętać należy, że w Izraelu składanie ofiar było ściśle zarezerwowane kapłanom. Toteż Iz 66 zapowiada, że Bóg wybierze sobie nowych kapłanów z obcych narodów; skończy się monopol ka-

pląstwa jerozolimskiego i izraelskiego. R. wskazał także na paralele i podobieństwa pomiędzy Trito-Iz a Neh (5); sugerował, by dzielić Deutero- i Trito-Iz po rozdz. 53: Iz 40—53 i 54—66. — M. Weinfeld omawiał warunki i instrukcje dotyczące wstępowania do Świątyni na kanwie Psalmów 15 i 24 oraz Iz 33. Prelegent uchwycił schemat tych tekstów: pytanie — odpowiedź wyrażająca warunki (katalog cnót) — obietnica, i starał się przebadać ich *Sitz im Leben* (życie kapłanów; dwa chóry w Świątyni; podłoże profetyczne także tekstów tych Psalmów). W dyskusji zwrócono uwagę m. in. na pewne powiązania i analogie z tekstami egipskimi. — W tym dziale warto wspomnieć także o następujących referatach: S. Var-gom: *Lament nad Szeferlą Judzką u Mich*; Z. Weisman: *Duch osobowy jako autorytet udzielający się* — analiza tekstów Lb 11 i 2 Krl 2; J. Licht: *Gniew Mojżesza wg Kpł 10,16—19*; B. Uffenheimer: *Doświadczenie profetyczne a religijne doświadczenie Psalmistów*; M. Haran: *Początki starożytnego kapłaństwa izraelskiego*; M. Andrew: *Ez 4—24 jako apel do wygnañców*; S. de Vries: *Konflikt z monarchią w narracyjnych tekstach prorockich*.

W ostatnim dziale Sekcji A omówiono m. in. takie tematy: Nowe światło w sprawie alfabetu proto-kananejskiego (Tel Gezer, Tel Halif); epigrafika samarytańska, napisy aramejskie i hebrajskie w synagogach z epoki późnorzymskiej i bizantyjskiej; stosunek talenta filistyńskiego do ugaryckiego; Królestwo Saula w świetle nowszych badań archeologicznych; starokananejskie miasto Arad (12 faz wykopalisk); starożytne planowanie i budowa miast; pozostałości materialne grobów królewskich z Nubii a kontakty z Izraelem w VIII w. prz. Chr.; trzy etapy wykopalisk w Akko; problem pierwszego i drugiego muru Jerozolimy; brama Tyberiadzka; miejsce pogrzebu rabbi Aqiby (w Emeq Hefer); wykopaliska na miejscu starej synagogi w Gazie — Maiumas; kamienne spisy w grotach cmentarnych z epoki drugiej Świątyni; wykopaliska na cmentarzu w Jerycho z młodej epoki, prawdopodobnie Hasmonejskiej (bo i pałace odkopano tam z tej epoki); Qumranistyka jako rozległa gałąź nauki pomocniczej w biblistyce i studiach judaistycznych w ogóle.

Sekcja B obejmowała problemy epoki Miszny i Talmudu oraz dziejów judaizmu i ruchów migracyjnych żydowskich. Na uwagę w dziale pierwszym zasługują zwłaszcza referaty: Aleksander Janneusz a faryzeusze w świetle świadectw J. Flawiusza; król Herod w świetle późniejszych historyków; udział Żydów w wojnach Cezara; przyczyny Wielkiego Powstania przeciw Rzymowi; wpływ stoicyzmu na J. Flawiusza jako historyka; militarne aspekty wojny Bar Kochby; święta i szabat w listach Bar Kochby; relacje pomiędzy Izraelitami a ludnością nieizraelską w tej epoce; Dioklecjan a Żydzi; motyw ryby na osuariach żydowskich; dom Hillela w Jabne.

W dziale drugim tej sekcji dominowały tematy dotyczące migracji Żydów i warunków ich życia na Wschodzie (Arabia, Chiny...), w Europie Zachodniej (zwłaszcza we Francji, Hiszpanii i Portugalii, we Włoszech i Niemczech), w Europie Wschodniej (Litwa, Rosja, Polska, Rumunia), w Ameryce Północnej i Południowej.

Sekcję C stanowiły następujące działy: Literatura haggadyczna; historia halakhi; literatura tannaicka i amorejska; literatura rabiniczna; folklor i zwyczaje; prawo judaistyczno-żydowskie (publiczne, rodzinne, cywilne i dowodowe; Instytut do badań nad prawem żydowskim); Judaizm a gnostycyzm; apokryty; Qumran; chrześcijaństwo; epoka „filozoficzno-biblijna” (Philosophy-Biblical Period; tutaj zasługiwał na szczególną uwagę konstruktywny referat J. A. Soggin'a: *Historia jako wyznaczenie wiary i jako przedmiot badań naukowych*; S. uznał to za fundamentalny problem historii Izraela w czasach biblijnych); filozofia średniowieczna; kabalistyka i hasydyzm; nowoczesna myśl żydowska w czasach nowożytnych;

poezja hebrajska; nowożytna literatura hebrajska; Żydzi i judaizm w literaturze światowej; literatura w języku jiddisz. W ramach tej sekcji krótki referat o esseńskim pochodzeniu Księgi Henocha wygłosił W. J. Tyloch (Uniwersytet Warszawski).

Sekcja D obejmowała następujące działy: Starożytne języki semickie; j. aramejski i różne jego fazy; biblijny język hebrajski (tu omówiono zwłaszcza: język Koheleta; język Lm — Trenów; rolę czasowników; preformatyw *lalef* w biblijnym j. hebrajskim; umiejscowienie w nim podmiotu; próby rekonstrukcji mówionego j. hebrajskiego w epoce biblijnej; słownik hapax legomenów biblijnych); język Miszny i tekstów qumrańskich; j. hebrajski w średniowieczu; współczesny j. hebrajski (semantyka, morfologia, składnia, fonetyka, lingwistyka socjalna); j. jiddisz; słowniki historyczne języka hebrajskiego; sztuka hebrajska i judaistyczna; etnografia i folklor; muzyka hebrajsko-żydowska, i wreszcie paleografia hebrajska.

Właściwie osobną sekcję stanowiła seria projektów i propozycji specjalnych badań (Special Research Projects). Odbywały się także dodatkowe sesje międzysekcyjne na specyficzne rozleglejsze tematy dotyczące dwu lub kilku dziedzin. W ramach Kongresu zorganizowano dodatkowe imprezy, jak wystawy (np. publikacji i wydawnictw Uniwersytetu Hebrajskiego, uniwersytetów w Tel Aviv, Haifie, Ramat Gan i in., wydawnictw seryjnych, encyklopedycznych, słowników, konkordancji, atlasów i kartografii, poezji hebrajskiej, malarstwa, historii Uniwersytetu Hebrajskiego i samej Jerozolimy), wycieczki i zwiedzanie Jerozolimy i okolic. Na szczególne podkreślenie zasługuje doskonale zorganizowana i przeprowadzona w poniedziałek, 15 sierpnia całodzienna wyprawa archeologiczna (autobusem stawionym do dyspozycji uczestników przez uniwersytet w Tel Aviv) do Tel Lachisz i Tel Afeq-Antipatris ze specjalistami i znawcami tych ważnych wykopalisk i ich tła historycznego. Fachowe wykłady i objaśnienia *in situ* były prawdziwą uczcą intelektualną z dziedziny egzegezy, historii i archeologii biblijnej.

Pieniężno

Ks. BERNARD WODECKI, SVD